

ISTORIE

Reza Aslan (n. 1972 în Iran) este un scriitor de renume internațional, profesor, producător și specialist în istoria religiilor. Cărțile sale, printre care și bestsellerul *New York Times*, *Zealot: The Life and Times of Jesus of Nazareth* (*Zeilotul. Viața și epoca lui Isus din Nazaret*, trad. rom. 2013), au fost traduse în mai multe limbi de circulație internațională. Prima sa carte, *No god but God: The Origins, Evolution, and Future of Islam* (2010), este considerată una dintre cele mai importante lucrări ale deceniului, publicate de Blackwell Publishers. Este și autorul lucrării *Beyond Fundamentalism: Confronting Religious Extremism in a Globalized Age* (titlul original: *How to Win a Cosmic War* – 2010), precum și editorul volumelor: *Tablet & Pen: Literary Landscapes from the Modern Middle East* (2011) și *Muslims and Jews in America: Commonalities, Contentions, and Complexities* (2011). Reza Aslan a studiat arta și istoria religiilor la Santa Clara University, a obținut un master în teologie la Harvard University, un altul în studii artistice la Universitatea din Iowa (unde a fost numit „egalul lui Truman Capote în ceea ce privește ficțiunea“), precum și un doctorat în sociologia religiilor la Universitatea California din Santa Barbara. Profesor de *creative writing* la Universitatea California, Riverside, Reza Aslan face parte și din conducerea Seminarului Teologic din Chicago și Yale Humanist Community, fiind și membru al Society of Biblical Literature și The International Qur’anic Studies Association. A fost Wallerstein Distinguished Visiting Professor of Religion, Culture, and Conflict la Drew University, New Jersey (2012–2013) și profesor asociat de studii religioase la Universitatea din Iowa (2000–2003).

REZA ASLAN
DUMNEZEU
O ISTORIE UMANĂ

Traducere din engleză de
Andreea Eșanu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

*Fiilor mei,
Cyrus, Jaspăr și Asa, care au pornit
în propriile călătorii spirituale.*

CUPRINS

<i>Introducere. După chipul nostru</i>	9
--	---

I. SUFLETUL ÎNTRUPAT

1. Adam și Eva în Eden	19
2. Stăpânul Fiarelor	35
3. Chipul din copac	53

II. DUMNEZEUL UMANIZAT

4. De la sulite la pluguri	67
5. Cei înalți	84
6. Marele Zeu	105

III. CE ESTE DUMNEZEU?

7. Dumnezeu este unul	127
8. Dumnezeu este trei	146
9. Dumnezeu este totul	164
Concluzii. Unul	183
<i>Mulțumiri</i>	191
<i>Note</i>	193
<i>Bibliografie</i>	271
<i>Indice</i>	297

INTRODUCERE
DUPĂ CHIPUL NOSTRU

Când eram copil, credeam că Dumnezeu era un bătrân măreț și puternic, un bătrân care locuia în cer – o versiune mai impunătoare și mai puternică a tatălui meu, înzestrată însă cu puteri magice. Mi-l închipuiam chipeș și cărunț, cu părul argintiu curgându-i peste umerii largi. Stătea așezat pe un tron învăluit în nori. Când vorbea, mai ales atunci când era mânios, vocea lui tuna din ceruri. Și era adesea mânios. Dar era și cald, iubitor, milos și bun. Râdea când era fericit și plângea când era trist.

Nu sunt sigur de unde aveam această imagine a lui Dumnezeu. Poate că am zărit-o undeva pictată pe un vitraliu sau reprodușă într-o carte. Este posibil să mă fi născut cu ea. Studiile au arătat despre copiii mici că aceștia, indiferent de unde provin sau cât de religioși sunt, fac cu greu distincție între Dumnezeu și oameni, în privința acțiunii și a puterii. Când li se cere să și-l închipuie pe Dumnezeu, ei zugrăvesc – în mod invariabil – o ființă omenească cu puteri supraomenești.¹

Crescând, am lăsat în urmă majoritatea perspectivelor mele copilărești. Totuși, imaginea lui Dumnezeu a rămas. Nu am crescut într-o familie deosebit de religioasă, însă am fost mereu fascinat de religie și spiritualitate. Mintea mea forfotea de teorii pe jumătate formate despre ce era Dumnezeu, de unde venea și cum arăta el (în mod curios, încă îi semăna tatei). Nu îmi doream doar să știu ceva despre

Dumnezeu; îmi doream să am experiența lui Dumnezeu, să îi simt prezența în viața mea. Însă atunci când încercam, nu reușeam să văd decât o mare prăpastie deschizându-se între noi, cu Dumnezeu de o parte și eu de cealaltă, fără nici o posibilitate ca vreunul din noi să traverseze în partea cealaltă.

În adolescență, m-am convertit de la islamul moderat al părinților mei iranieni la creștinismul zelos al prietenilor mei americani. Dintr-odată, imboldul meu copilăresc de a mi-l imagina pe Dumnezeu drept o ființă umană înzestrată cu multă putere s-a cristalizat în adorarea lui Isus Cristos ca Dumnezeu literalmente „întrupat“. Experiența a fost, la început, asemănătoare potolirii unei curiozități pe care o avusesem toată viața. Ani de zile încercasem să găsesc o cale de a traversa abisul dintre mine și Dumnezeu. Acum aveam în față o religie care pretindea că acel abis nu mai există. Tot ce aveam de făcut, dacă voiam să aflu cum este Dumnezeu, era să îmi imaginez ființa umană care atinsese culmile desăvârșirii.

Acest lucru avea sens într-o anumită măsură. Căci ce altă cale mai bună ar putea exista pentru a înlătura hotarul dintre ființele umane și Dumnezeu decât să îl facem pe Dumnezeu o ființă umană? După cum spunea celebrul filozof german Ludwig Feuerbach, încercând să explice succesul uriaș al concepției creștine despre Dumnezeu, „numai o ființă purtând în sine omul integral poate satisface omul integral“*.

Am citit pentru prima dată acest pasaj din Feuerbach pe când eram student, chiar în preajma momentului în care m-am hotărât să îmi dedic viața unui studiu îndelungat al religiilor lumii. Ceea ce pare să spună Feuerbach este că apelul aproape universal la un Dumnezeu care arată, gândește,

* Ludwig Feuerbach, *Esența creștinismului*, trad. P. Drăghici și R. Stoichiță, Editura Științifică, București, 1961, p. 106. Notele marcate cu asterisc aparțin traducătoarei.

simte și acționează la fel ca noi își are rădăcina în nevoia noastră adâncă de a experimenta divinul ca o oglindă a sinei noastre. Acest adevăr m-a izbit ca un trăsnet. De-asta fusesem eu atras de creștinism în copilărie? Oare, în tot acest timp, îmi construiseam imaginea lui Dumnezeu ca o oglindă în care se reflectau propriile trăsături și emoții?

Posibilitatea aceasta m-a amărât și m-a dezamăgit. Căutând o concepție mai vastă despre Dumnezeu, am abandonat creștinismul și m-am întors la islam, atras fiind de iconoclasmul radical al acestei religii – adică de credința că Dumnezeu nu poate fi cuprins în nici o imagine, omenească sau de altă natură. Am înțeles însă imediat că refuzul islamului de a-l reprezenta pe Dumnezeu într-o formă omenească nu se traducea și într-un refuz de a-l gândi pe Dumnezeu în termeni omenești. Musulmanii sunt la fel de dispuși ca și alți credincioși să îi atribuie lui Dumnezeu propriile virtuți și vicii, emoții și metehne. Nu prea au de ales în această chestiune. Puțini dintre noi au.

Se pare că această pornire de a umaniza divinul este întipărită în creierul nostru, motiv pentru care ea a devenit o trăsătură fundamentală în aproape toate tradițiile religioase pe care le-a cunoscut lumea. Procesul însuși prin care ideea de Dumnezeu a apărut în evoluția omului ne constrânge, în mod conștient sau nu, să-l modelăm pe Dumnezeu după chipul nostru. Întreaga istorie a spiritualității omenești poate fi înțeleasă, de fapt, ca un efort îndelungat, interconectat, într-o continuă evoluție și remarcabil de coerent, de a face mai ușor de înțeles divinul prin atribuirea emoțiilor și a personalității noastre, a trăsăturilor și a dorințelor noastre, prin înzestrarea lui cu calitățile și slăbiciunile noastre, chiar și cu corpurile noastre – pe scurt, făcându-l pe Dumnezeu *noi*. Ceea ce vreau să spun este că, indiferent dacă suntem conștienți de acest lucru sau nu, și indiferent dacă suntem credincioși sau nu, cei mai mulți dintre noi îl gândesc

pe Dumnezeu ca pe o versiune divină a noastră: o ființă omenească, dar cu puteri supraomenești.²

Acest lucru nu înseamnă să pretindem că Dumnezeu nu există sau că ceea ce numim Dumnezeu este, pe de-a-ntregul, o născocire omenească. Ambele afirmații ar putea fi adevărate însă acest lucru nu este important pentru cartea de față. Nu încerc să dovedesc existența sau inexistența lui Dumnezeu pentru simplul motiv că nici de o parte, nici de cealaltă, nu există dovezi. Credința este o alegere. Dacă cineva spune altceva, încearcă să te convertească. Fie alegem să credem că există ceva dincolo de tărâmul material – ceva real, ceva *cognoscibil* –, fie nu. Dacă dumneavoastră credeți, asemenea mie, atunci trebuie să vă puneți următoarea întrebare: îmi doresc să am experiența acestui lucru, îmi doresc să am o comuniune cu el, să-l *cunosc*? Dacă da, atunci ar putea fi util să avem un limbaj în care să exprimăm această experiență, care este în mod fundamental inexprimabilă.

Aici intervine religia. Dincolo de mituri și ritualuri, de temple și catedrale, de „trebuie“ și „nu trebuie“ care au divizat omenirea vreme de milenii în tabere de credință diferite și adesea rivale, religia nu este aproape nimic mai mult decât un „limbaj“, alcătuit din simboluri și metafore, care îi ajută pe credincioși să comunice altora și lor înșiși acea experiență inefabilă a credinței. Numai că în istoria religiilor a existat un singur simbol care s-a evidențiat ca universal și suprem, o singură mare metaforă a lui Dumnezeu din care au derivat practic orice simbol și metaforă din mai toate religiile lumii – *noi*, ființa umană.

Acest concept pe care eu îl numesc „Dumnezeul umanizat“ s-a întipărit în conștiința noastră încă din prima clipă în care ne-a trecut prin minte ideea de Dumnezeu. Acest concept ne-a călăuzit către formularea primelor teorii cu privire la natură și univers, și privitoare la rolul nostru în cadrul acestora. Acesta a dat formă primelor modele ale

lumii din jurul nostru. Credința în zei umanizați ne-a călăuzit de pe vremea când eram vânători-culegători, iar apoi, la zeci de mii de ani distanță, tot ea ne-a făcut să aruncăm sulițele, să luăm sapele și să începem să cultivăm pământul. Primele noastre temple – ca și primele noastre religii – au fost ridicate de oameni care credeau că zeii sunt niște ființe supraomenești. Mesopotamienii, egiptenii, grecii, romanii, indienii, persanii, evreii, arabii – cu toții și-au conceput sistemele lor teiste în termeni omenești și cu o imagerie omenească. Același lucru este valabil și despre tradițiile non-teiste, precum jainismul sau budismul, care își reprezintă spiritele și *devas* din teologiile lor ca ființe supraomenești care, asemenea omologilor lor umani, sunt la rândul lor limitate de legile *karmei*.³

Chiar și evreii, creștinii și musulmanii contemporani, care se luptă din răspuțeri să propovăduiască credințe teologice „corecte” despre un Dumnezeu unic și singular, neîtrupat, sau inefabil, însă mereu prezent și atotștiutor, par constrânși să și-l reprezinte într-o formă omenească și să vorbească despre Dumnezeu în termeni umani. Studiile realizate de numeroși psihologi și specialiști în științele cognitive au arătat că până și cei mai devotați credincioși, atunci când sunt nevoiți să își comunice gândurile despre Dumnezeu, vorbesc despre el ca și cum ar fi o persoană pe care ar fi putut-o întâlni pe stradă⁴.

Să ne gândim la felul în care credincioșii îl descriu adesea pe Dumnezeu ca bun sau iubitor, crud sau gelos, iertător sau bun. Acestea sunt, în mod evident, atribute umane. Însă insistența de a folosi emoții omenești pentru a descrie ceva care – indiferent ce ar fi – este pur și simplu *neomenesc* nu face decât să evidențieze și mai clar nevoia noastră existențială de a proiecta propria umanitate asupra lui Dumnezeu, de a-i atribui lui Dumnezeu nu doar ceea ce este valoros în natura umană – capacitatea noastră de a iubi necondiționat,

empatia și dorința de a arăta compasiune, setea noastră de dreptate –, ci și ceea ce este ticălos în ea: agresivitatea noastră și lăcomia, prejudecățile și habotnicia, predilecția pentru acte de violență extremă.

Așa cum își poate închipui oricine, există consecințe ale acestui imbold natural de a umaniza divinul. Căci atunci când îl înzestrăm pe Dumnezeu cu atribute umane, în esență, noi *divinizăm* acele atribute, așa că tot ceea ce este bun sau rău în religiile noastre nu este decât o oglindire a ceea ce este bun sau rău în noi. Dorințele noastre devin dorințele lui Dumnezeu, însă fără restricții. Acțiunile noastre devin acțiunile lui Dumnezeu, însă fără consecințe. Creăm o ființă supraomenească, înzestrată cu trăsături omenești, însă fără limite omenești. Ne croim religiile și culturile, societățile și guvernele după nevoile noastre omenești, dar în tot acest timp ne convingem pe noi înșine că acelea sunt nevoile lui Dumnezeu.

Acest lucru explică mai bine decât orice altceva de ce, de-a lungul întregii noastre istorii omenești, religia a alimentat în egală măsură atât binele necondiționat, cât și răul de negrăit; de ce aceeași credință în același Dumnezeu inspiră într-un credincios dragoste și compasiune, iar în altul ură și violență; de ce două popoare se pot apropia de aceeași Scriptură în același timp, dar pot ajunge la două interpretări radical diferite ale ei. Majoritatea conflictelor religioase care continuă să tulbure lumea în care trăim izvorăsc, până la urmă, din dorința noastră înăscută și inconștientă de a deveni noi înșine apoteoza a ceea ce este și vrea Dumnezeu, a ceea ce iubește și urăște el.

Mi-au trebuit mulți ani până mi-am dat seama că eu căutam doar o viziune despre Dumnezeu mult mai vastă decât ceea ce putea defini o anumită tradiție religioasă și că singurul mod în care puteam trăi cu adevărat divinul era să îl *dez-umanizez* pe Dumnezeu în conștiința mea spirituală.

De aceea, această carte nu este doar o istorie a felului în care oamenii l-au umanizat pe Dumnezeu. Ea este și un apel pentru a înceta să mai strecurăm în *divin* nestăpânitele noastre dorințe omenești și să dezvoltăm o viziune mai *pan-teistă* despre Dumnezeu. Cartea se vrea cel puțin un memento că, și dacă credem într-un singur Dumnezeu, și dacă credem în mai mulți sau în nici unul, noi suntem cei care l-am plăsmuit pe Dumnezeu după chipul și asemănarea noastră – nu invers. Iar în acest adevăr stă calea către o formă mai matură, mai pașnică și mai *primară* de spiritualitate.

PARTEA ÎNTÂI
SUFLETUL ÎNTRUPAT

CAPITOLUL I

ADAM ȘI EVA ÎN EDEN

La început nu era nimic. Întuneric. Haos. Un vid întins, fără formă sau substanță. Cerul, pământul și apele nu fuseseră despărțite. Zeii nu se manifestau. Nu se rosteau nume, nu se decretau destine până când... dintr-odată, o explozie, o lumină și o expansiune bruscă a spațiului și a timpului, a energiei și a materiei, a atomilor și a moleculelor – a cărămizilor din care sunt făcute cele o sută de miliarde de galaxii, cu sutele de miliarde de stele ale fiecăreia.

În apropierea uneia dintre aceste stele, o particulă de praf de dimensiunea unui micron se ciocnește cu o alta și, după sute de milioane de ani de agregare, întregul începe să se rotească, acumulând masă, formând o scoarță, creând oceane și uscat și, în mod neașteptat, *viață*: la început simplă, apoi complexă; la început târâtoare, apoi capabilă să meargă.

Milenii au trecut, cu ghețari înaintând și retrăgându-se pe suprafața pământului. Calotele glaciare s-au topit, iar nivelul oceanului a crescut. Fâșiile continentale de gheață s-au topit și au alunecat către dealurile joase și către văile din Europa și Asia, transformând pădurile întinse în câmpii fără arbori. În acest refugiu au pășit pentru prima dată strămoșii speciei noastre – Adam și Eva cei „istorici“, dacă doriți – *Homo sapiens*, „omul înțelept“.

Înalți, cu membre drepte și constituție puternică, având nasul lat și fruntea îngustă, Adam și Eva și-au început evoluția între 300.000 și 200.000 î.Cr., ca ultimă ramură a

arborelui genealogic uman. Strămoșii lor au plecat din Africa acum aproximativ 100.000 de ani, într-o eră în care Sahara nu era deșertul sterp din zilele noastre, ci un pământ cu lacuri strălucitoare și vegetație luxuriantă. Au traversat Peninsula Arabică în valuri succesive, răspândindu-se către nord, de-a lungul stepelor din Asia Centrală, către est, pe subcontinentul indian, peste ocean, până în Australia și către vest, din Balcani până în sudul Spaniei și până la marginea Europei.

În călătoria lor, au întâlnit specii umane migratoare mai vechi: *Homo erectus*, omul biped, care făcuse și el un drum asemănător prin Europa cu sute de mii de ani mai devreme; *Homo denisova*, omul viguros, care a cutreierat câmpiile Siberiei și ale Asiei de Est; *Homo neanderthalensis* – omul de Neanderthal – omul cu pieptul lat, pe care *Homo sapiens* fie l-a anihilat, fie l-a asimilat (nimeni nu știe exact).¹

Adam este vânător așa că atunci când vi-l închipuiți, imaginați-vă că are alături o sulită, iar pe umeri o blană despicată de mamut. Transformarea lui din pradă în prădător a lăsat o amprentă genetică, un instinct pentru vânătoare. El poate lua urma unui animal timp de mai multe anotimpuri și poate aștepta răbdător momentul potrivit pentru a lovi cu o violență oarbă. Atunci când ucide, nu își sfâșie prada și nu o devorează pe loc. O duce înapoi la adăpost și o împarte cu restul comunității. Adăpostit sub o boltă confecționată din piei de animale și sprijinită cu oase de mamut, își gătește mâncarea în vetre circulare din piatră și își depozitează surplusul în gropi săpate adânc în solul înghețat.

Și Eva este vânător, cu toate că arma ei preferată nu este sulita, ci o plasă pe care a cusut-o timp de mai multe luni, poate chiar ani de zile, din fibre delicate extrase din plante. Ghemuită pe covorul verde al pădurii, în lumina palidă a dimineții, ea își așază cu grijă capcanele pe patul de mușchi și așteaptă răbdătoare ca vreun iepure nefericit sau vreo vulpe să cadă în ele. Între timp, copiii ei cutreieră pădurea

în căutare de plante comestibile săpând după ciuperci și rădăcini, și strângând reptile și insecte mari pentru a le duce înapoi în tabără. Când vine vorba de hrănirea comunității, fiecare are rolul său.²

Uneltele pe care le poartă cu ei Adam și Eva sunt din cremene și piatră. Acestea nu sunt niște obiecte simple, adunate de pe jos și la care renunți lesne, ci fac parte dintr-un arsenal permanent: sunt durabile și cu o structură complexă; sunt făcute, nu găsite. Adam și Eva își cară uneltele cu ei, din adăpost în adăpost, și, ocazional, le dau la schimb pentru unelte mai bune sau pentru podoabe din fildeș sau din coarne de cerb, pandantive din os, dinți și cochilii de moluște. Asemenea lucruri sunt prețioase pentru ei și de aceea sunt ținute separat de restul comunității. Când unul dintre ei moare și este îngropat, aceste obiecte sunt îngropate și ele, așa încât mortul să poată continua să se bucure de ele în viața viitoare.³

Va fi o viață viitoare – de acest lucru sunt siguri Adam și Eva. Altfel de ce să se complice cu înmormântarea? Nu există motiv de ordin practic pentru îngroparea morților. Ar fi mult mai simplu pentru ei să expună corpurile, să le lase să putrezească în aer liber sau să fie sfâșiate de păsări. Și totuși, ei insistă să îngroape trupurile prietenilor și ale familiei, să le protejeze de ravagiile naturii și să le trateze cu un anumit respect. Ei pun, de pildă, în mod deliberat, corpul într-o anumită postură, fie drept, fie îndoit în poziție fetală, și îl orientează către est pentru a întâlni soarele de la răsărit. Se poate întâmpla să scalpeze sau să juipoaie craniul, să îl reînsumeze într-o a doua înmormântare sau să-l separe definitiv pentru a-l ține la vedere, împodobindu-l cu ochi artificiali care simulează o privire. Se poate întâmpla chiar să spargă craniul, să scoată creierul din el și să îl devoreze.

Vor acoperi restul corpului cu pudră de ocru de culoarea sângelui (culoare care simbolizează viața), apoi îl vor întinde pe un pat de flori și îl vor împodobi cu coliere, cochilii, oase